

УДК 159.9.016.6: 316.622

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.52.2023-2.7>

СКОТНА Надія – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна, індекс 82100 (skotna@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2929-8926>

КУЛИНЯК Степан – начальник Дрогобицької районної військової адміністрації, аспірант кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stepan_kylunyak@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7807-1226>

СЕМАНТИКА ФЕНОМЕНУ «ПАСІОНАРНІСТЬ» У ДОСЛІДЖЕННЯХ СОЦІАЛЬНИХ НАУК

Анотація. У статті розглянуто поняття «пасіонарність», здійснено його аналіз та аналіз похідних від нього понять, викладених у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених у галузі психології, соціології, педагогіки та інших гуманітарних наук.

За допомогою порівняльного аналізу та контент-аналізу поглиблено уявлення про феномен пасіонарності, місце та значення його як поняття в науковій літературі; дано оцінку критичним підходам щодо його вживання.

Доведено, що пасіонарність як явище слід вважати не лише біологічним феноменом, але й соціологічним, соціально-педагогічним, психологічним. У сучасному розумінні категорію «пасіонарність» у соціально-філософському вимірі слід визначати як психологічний чинник, що впливає на формування лідера. У психологічному – як непереборне внутрішнє бажання індивіда до діяльності, направлене на здійснення якоїсь мети. Звернуто увагу на те, що термін «пасіонарність» вийшов за межі теорії етногенезу, сформульованої Л.М. Гумільовим. Зазначений термін перестав характеризувати виключно процеси розвитку етносів, його стали застосовувати і до вузьких груп людей, окремих особистостей та до окремих проявів їхньої поведінки.

Подано авторське визначення поняття «пасіонарність» – це поведінкова властивість, яка обумовлює прагнення до активної соціальної діяльності, унаслідок чого пасіонарна особистість, нехтуючи ризиком та небезпекою, не може не вчиняти діянь, які змінюють її соціальне середовище.

Зроблено висновок, про те, що поняття «пасіонарність» проникло у міждисциплінарний простір і міцно вкоренилось там, набувши статусу міждисциплінарної категорії. Стаття містить перспективи подальшого вивчення проблеми використання в науковому обігу зазначеного поняття.

Ключові слова: пасіонарність, пасіонарій, особистість, гіперактивність особистості, харизма, харизматична особистість, мотивація.

SKOTNA Nadiya – Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Professor Valery Skotny, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (skotna@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2929-8926>

KULINYAK Stepan – Head of the Drohobych District Military Administration, Postgraduate Student at the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (stepan_kylunyak@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7807-1226>

SEMANTICS OF THE PHENOMENON “PASSIONATION” IN RESEARCH IN THE SOCIAL SCIENCES

Abstract. *The article considers the concept of “passionation”, analyzes it and its derivative concepts, presented in the studies of domestic and foreign scientists in the field of psychology, sociology, pedagogy and other humanities.*

With the help of comparative analysis and content analysis, the author deepens the understanding of the phenomenon of passion, its place and significance as a concept in the scientific literature; critical approaches to its use are evaluated.

It has been demonstrated that passion as a phenomenon should be considered not only a biological phenomenon, but also a sociological, socio-pedagogical, and psychological one. In the modern sense, the category of “passionation” in the socio-philosophical dimension should be defined as a psychological factor that influences the formation of a leader. In the psychological dimension, it is an irresistible inner desire of an individual towards an activity, aimed at achieving a certain goal. The author emphasizes that the term “passion” has gone beyond the theory of ethnogenesis formulated by L. Gumilev. This term has ceased to characterize exclusively the processes of development of ethnic groups, it has been applied to narrow groups of people, individuals and to certain manifestations of their behavior.

The author’s own definition of the concept of “passionation” is presented – it is a behavioral trait that determines the desire for active social activity, as a result of which a passionate personality, ignoring the risk and danger, cannot help but undertake actions that change his or her social environment.

It is concluded that the concept of “passionation” has permeated the interdisciplinary space and firmly established itself there, having acquired the status of an interdisciplinary category. The article contains prospects for further study of the problem of using the concept of passionation in scientific circulation.

Key words: *passionation, passionate individual, personality, hyperactivity of the individual, charisma, charismatic personality, motivation.*

Актуальність дослідження. Поведінка людини, її вплив на формування соціуму, без сумніву, є одним з потужних і дієвих факторів розвитку суспільства, рушійним чинником прогресивних поступів у цивілізаційному процесі. Пріоритетна роль поведінки у суспільній діяльності, зазвичай соціально-політичної, соціально-економічної, відтворювальної та інших, обумовлює необхідність позначення її особливих рис та характеристик. Однією з таких рис/характеристик, які ми можемо зустріти у науковій літературі, є пасіонарність – феномен, який, на думку Л. Гумільова, що вперше вжив це поняття у літературі, задає імпульс розвитку людини та людства (Гумільов, 2021).

Здійснюючи аналіз цього поняття в літературних джерелах, присвячених феномену пасіонарності, ми зауважуємо як його вживання у різних галузях гуманітарних наук (психології, філософії, соціології, політології, культурології історії тощо), так і безліч його тлумачень, які відрізняються від авторського, що надає йому характеристик міжпредметного та полісемантичного терміну. Така обставина вимагає глибокого та усестороннього осмислення цього поняття як на предмет його змісту, так і науковості.

Мета дослідження – поглибити уявлення про феномен пасіонарності, місце та значення його як поняття в науковій літературі; дати оцінку критичним підходам щодо його вживання терміну.

Аналіз останніх досліджень. Поняття «пасіонарність» та його похідні часто представлені в дослідженнях сучасної психологічної та споріднених науках.

І.Г. Сидоренко провів дослідження пасіонарності на предмет наявності спільних ознак з категорією «харизма» (Сидоренко, 2006, с.15). А.О. Овчаров аналізував феномен пасіонарності у площині соціально психологічного чинника суспільної консолідації, висвітлення причин виникнення пасіонарної напруги та механізмів її впливу на різні суспільні процеси (Овчаров, 2013). С. Павлюк, досліджуючи культурну пасіонарність українців у міжвоєнний час, наближає сутність цього поняття до національної самосвідомості (Павлюк, 2015). О.Г. Васютинська, авторка низки наукових досліджень у сфері психології управління, провела

порівняльний аналіз поняття «пасіонарність» у працях представників різних галузей та присвятила цьому феномену цілу низку публікацій (Васютинська, 2012), знаковою серед яких є її дисертація кандидата психологічних наук у якій розкриті психологічні особливості індивідуальної пасіонарності (Васютинська, 2013).

На рівні дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук Я.В. Іванова здійснювала аналіз пасіонарності особистості (Іванова, 2018).

Пасіонарність, як особливу рису поведінки соціальноактивної особистості, О.В. Кревська висвітлює у своїй дисертації (Кревська, 2018).

Також до поняття «пасіонарність» звертали свої погляди В.Т. Шатун – з позиції психології управління, М.І. Ленюк, О.А. Доманська та А.М. Горбунов – з позиції культурології, К.З. Возьний – з позиції економічного розвитку людства, О.М. Бандурка та Є.О. Харитонов – з позиції юридичної деонтології, О.П. Фурсік та Н.П. Суходольська – з позиції соціології, К. Крутій, Н. Гаврих та О. Янкович – з позиції педагогічної науки. В історичних дослідженнях оперували терміном чи намагались пояснити поняття «пасіонарність» такі автори, як О.В. Борисова, І.С. Стороженко, О. Шакурова та інші. Зокрема П.М. Ямчук (Ямчук, 2018), А.А. Зелінська (Зелінська, 2020) та інші вживали це поняття із змістом характеристики особи, що викликає високу повагу до неї та безумовну віру в її можливість. Поняття «пасіонарність» та похідні від нього вживаються для пояснення характеристик людини та групи людей в релігієзнавстві, літературознавстві, професійній етиці (професійна деонтологія), економіці, теорії управління, кримінології, конфліктології та інших науках.

Виклад основних положень дослідження. Виникнення поняття «пасіонарність» базується на теорії етногенезу Л.М. Гумільова. При цьому воно характерне до вжитку переважно на території країн колишнього СРСР. У науковій літературі інших країн світу воно майже не вживається, хіба що у працях присвячених творчій спадщині Л. Гумільова.

Термін «пасіонарність» походить від латинського слова «passio» – це страждання і навіть пасивність, але також афект, пристрасть (Крутій, 2018). В сучасній італійській мові «passionale» пристрастний, палкий, запальний (Дмитрієв, 2006, с. 185). У французькій «passionner» – навіювати пристрасть, захоплення; збуджувати (Бусел, 2012, с. 448). Зазначені слова характеризують одну з рис людського характеру.

Варто уваги те, що науці невідомо окремої праці Л. Гумільова, метою якої є дослідження феномену пасіонарності. На думку автора, який запровадив термін унаслідок вивчення процесу розвитку етносів – це особливий вид енергії, особлива пристрасть, притаманна лише окремим людям і спрямована на перетворення навколишнього світу. Філософ також трактує це поняття як надлишок біохімічної енергії живої речовини, яка породжує жертвність заради ілюзорної мети (Гумільов, 1989).

Трактування Л. Гумільовим досліджуваного нами поняття у інших працях є неоднозначним та різноплановим, хоча зводиться до змісту як соціально-історичного явища, що характеризується появою в обмеженому ареалі особистостей з підвищеною соціальною активністю.

Звертає на себе увагу та обставина, що на сьогодні термін «пасіонарність» вийшов за межі теорії етногенезу. Він перестав характеризувати виключно процеси розвитку етносів. Цей термін став застосовуватись і до вузьких груп людей та окремих особистостей, навіть до окремих проявів їхньої поведінки.

Слід зазначити, що людство задовго до Л. Гумільова намагалось пояснити феномен непереборного внутрішнього бажання до діяльності, направленої на досягнення великих соціальних змін. Це, зокрема, вбачається з праць Платона, який у трактаті «Держава» описав такий феномен як «тімос» (грец. Τίμος) – частина душі, яка відповідає за творчі пориви (Платон, 2000).

Не безпідставно виникла китайська метафора про образ вітру (фен), який засвідчує ідею проникливого та витонченого віяння, яке захоплює та підкорює людські серця (Калашніков, 19, с. 101).

Теорія гегемонії, яку вперше почав розробляти Мак'явеллі, пояснювала природну активність окремих груп людей у порівнянні з іншими, з метою правління та домінування (Мак'явеллі, 1998).

Гегель у працях «Феноменологія духу» та «Філософія історії» виділив таку рису людського світогляду, як бажання бути визнаним, що стимулює її до соціальнорушійних вчинків (Гегель 2004, с. 102). Макс Вебер застосовує поняття «харизма» – особливе обдарування, духовна, інтелектуальна та інша винятковість особистості, завдяки якій вона має надзвичайну популярність, викликає захоплення, глибоку повагу (Тофтул, 2014, с. 381). Французький філософ Анрі

Бергсон у праці «Два джерела моралі і релігії» на прикладі канонізованих святих, а також соціальних і політичних лідерів описував моральну сторону їхньої поведінки, яка обумовлювала гуртування навколо них великої кількості adeptів (Bergson, 1946). З точки зору політекономії Маркс, Енгельс та Ленін пояснювали рушійну силу суспільних мас.

Американський соціолог Еморі Стівен Богардус, представник психологічної школи в соціології, сукупність психологічних якостей особистості, найважливішими серед яких є енергія, розум і характер, узагальнив поняттям «лідерство» (Bogardus, 1934).

І.Я. Франко в короткому віршованому творі «Сонети – се раби ...» вжив поняття «екстреми». Зі змісту цього твору випливає, що автор так позначив особистостей, здатних до гуртування навколо себе мас заради революційних перетворень (Франко, 1880)

Думка про те, що існує «біогеохімічна енергія живої речовини біосфери Землі», яка впливає на людську психіку та стимулює людину до активної соціальної діяльності, була висловлена філософом і природодослідником українського походження В.І. Вернадським (Vernadsky, 1945).

Г. Оуден, В. Годжсон та Н. Газзар психологічний стан особи, в якому виникають наміри кинути виклик навколишній дійсності та змінити її, пояснювали задатками лідерства (Gromov, 2006, с. 258).

Вітчизняна наука теж не виділяється однозначними підходами до досліджуваного поняття. В сучасній літературі ми зустрічаємо багато трактувань досліджуваного поняття від простих до розгорнутих та детально обґрунтованих.

Лексикографічна література, зазвичай, трактує поняття «пасіонарний», «пасіонарій», «пасіонарна особистість» виходячи з теорії Л. Гумільова. Так укладачі словника «Словотворчість незалежної України. 2012–2016» пояснюють зміст поняття «пасіонарний» як енергонадлишковий, «пасіонарна особистість» – людина «енергонадлишкового» типу, ризикова, активна, захоплена до одержимості (Нелюба & Редько, 2017, с.129).

Л.Б. Костюк, поряд з класичним – надлишкова енергія суто біологічного походження, яка є неодмінною умовою виникнення будь-якого етносу на планеті Земля, розглядає пасіонарність як характерологічну доміную, непереборне внутрішнє прагнення (усвідомлене або, частіше, неусвідомлене) до діяльності, що спрямована на здійснення певної мети (часто ілюзорної) (Костюк, 2013, с. 15).

На думку П.М. Ямчука, пасіонарність особистості провідника нації є здатністю нехтувати минушим заради вічного, головним чинником розуміння феномену його особистості; природна властивість лідерів скеровувати згуртованих навколо себе людей у правильному напрямку (Ямчук, 2018, с. 139).

І.Т. Сидоренко до характеристик пасіонарної поведінки відносить руйнацію інерції, постійну потребу дії, зміну навколишнього середовища, ототожнюючи це поняття з харизматичною поведінкою. При цьому авторка розглядає поняття «пасіонарність» як психологічний феномен та простує зв'язок «пасіонарій – харизматична особистість» (Сидоренко, 2009, с. 12).

Свій філософський підхід до феномену пасіонарності виявив І.Д. Спаський. На переконання автора, це явище є однією з діалектичних умов розвитку людства в термінах чинників нерівноважного стану (Спаський, 2013, с. 33–46).

Автори навчального посібника «Історія соціології» за редакцією І.П. Рушенка трактують поняття «пасіонарій» як люди або народи, що за збігом обставин акумулювали більший рівень енергії, порівняно з іншими суб'єктами, а це дає їм переваги в еволюційному процесі, робить лідерами, підштовхує до воєн і панування над іншими (Спаський, 2017, с. 151).

О.В. Кревська, досліджуючи мотиваційні чинники професійної самоефективності особистості, вживає поняття «пасіонарно-ініціативна активність», пояснюючи цей феномен людської поведінки, як пристрасне прагнення до дії, спрямоване на досягнення будь-якої мети, необов'язково реальної. Авторка наділяє пасіонаріїв такими властивостями, як висока психічна активність, енергійність, ініціативність, одержимість. Проявами пасіонарної поведінки можуть бути як творчі, так й руйнівні дії чи то героїчні вчинки (Кревська, 2018, с. 156).

О.Г. Васютинська вважає, що особи, наділені пасіонарними задатками (пасіонарії), вибудовують стосунки за своїм сценарієм, ведуть за собою інших людей, але притому не втрачають з поля зору колективні інтереси. Для них властива організованість, відповідальність, здатність до контролю своїх емоцій, прагнення дотримуватися існуючих соціальних норм і правил. Вони фрустраційно толерантні, здатні протистояти складним ситуаціям та долати перешкоди

приймають рішення з урахуванням моральних норм і правил, воліють раціонально планувати свою діяльність. Пасіонарії виявляють впевненість у собі, незалежність, вміння бути хорошим наставником і організатором. Вони виявляють інтернальність в області досягнень і в області міжособистісних відносин. Для них характерна здатність цінувати свої достоїнства, позитивні якості характеру, поважати себе за них, вони сприймають своє життя цілісно у часовій перспективі та ухвалюють себе такими, якими вони є, незалежно від оцінки своїх власних достоїнств і недоліків (можливо, і всупереч ним) (Васютинська, 2013, с. 108).

Іванова Я.В. пояснює пасіонарність особистості так: це стійка інтегральна властивість особистості, яка виявляється у здатності до перетворення навколишнього світу створення новизни (змін через дієве втручання) в хід процесів та подій; у схильності до порушення балансу у взаємодії з довколишнім середовищем як способу утримання стабільності внутрішнього світу (вірність ідеям, задумам, цілям) та проявам аутентичного концептуального Я (відчуття та реалізації покликання). Грунтуючись на суб'єктно-діяльнісному підході, авторка під пасіонарністю розуміє властивість особистості, яка проявляється як схильність до перетворення дійсності (зміни середовища), спрямованого на реалізацію стійкої мети в просторі вирішення екзистенційної задачі (Іванова, 2018, с. 2).

Таким чином, на сьогодні пасіонарність як явище слід вважати не лише біологічним феноменом, але й соціологічним, соціально-педагогічним, психологічним. У сучасному розумінні категорія «пасіонарність» у соціально-філософському вимірі слід визначати як психологічний чинник, що впливає на формування лідера. У психологічному – як непереборне внутрішнє бажання індивіда до діяльності, направлене на досягнення якоїсь мети.

Висновки. Аналіз літератури дає можливість констатувати, що пасіонарність є поведінковою властивістю, яка обумовлює прагнення до активної соціальної діяльності, унаслідок чого пасіонарна особистість, нехтуючи ризик та небезпеку, не може не вчиняти діянь, які змінюють її соціальне середовище.

Варто зазначити, що в науковій літературі спостерігаються критичні підходи до феномену «пасіонарності» як до елемента псевдонаукової теорії, що, на думку критиків, є нічим не підтвердженою сумішшю філософських історичних та соціологічних та бачень Л. Гумільова; до теорії, що набула популярності в СРСР у період Горбачовської перебудови, як одна з альтернативних теорій соціальної поведінки людства, що розвинулась на ґрунті прагнень у відмінний до домінуючої у той час марксистсько-ленінської теорії спосіб пояснити низку соціальних явищ, зокрема таких, як «соціальний прогрес», «патріотизм» та інших (Івангородський, 2015)

В останні роки спостерігається критика теорії концепцій пасіонарності як таких, що створюють ґрунт для філософського виправдання агресії Росії проти України, а також домінування «великороського» етносу над іншими народами.

Однак, незважаючи на обґрунтовану сумнівність теорії Л. Гумільова, поняття «пасіонарність» проникло у міждисциплінарний простір і міцно вкоренилось там, набувши статусу міждисциплінарної категорії.

Література

- Васютинська О. Г.** Психологічні особливості індивідуальної пасіонарності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2013. 203 с.
- Васютинська О. Г.** Дослідження особистісної пасіонарності в сучасній психології. *Вісник Одеського нац. ун-ту. Психологія.* 2012. Т. 17. Вип. 5. С. 13–20.
- Васютинська О. Г.** Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження пасіонарної особистості. *Вісник Одеського нац. ун-ту. Психологія.* 2012. Т. 17. Вип. 4. С. 12–19.
- Васютинська О. Г.** Особистісна пасіонарність як психологічна проблема. *Вісник Одеського нац. ун-ту. Психологія.* 2013. Т. 18. Вип. 22. ч. 1. С. 103–109.
- Громовий В.** Як зробити «помаранчеву» школу?! Київ : Видавн. дім «Шкільний світ», 2006. 338 с.
- Гумільов Л. М.** Теорія пасіонарності. 2021. URL: <https://government.com.ua/navchannia/teoriya-pasionarnosti-gumilov-lev-mikolajovich.html> (дата звернення: 15.09.2023).
- Георг Гегель.** Феноменологія духу. Київ : Основи, 2004. С. 548.
- Зелінська А. А.** Українська біографічна книга: формування ринку та видавничої культури (на матеріалі видань 2005–2017 рр.) : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.05. Київ, 2020. 19 с.
- Іван Франко.** «Сонети – се раби ...». 1880. URL: <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=franko&page=zversh54> (дата звернення: 17.09.2023).

- Івангородський К. В.** Критика «етнологічної концепції» Лева Гумільова у сучасній російській історіографії. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2015. Вип. 342. С. 31–42.
- Іванова Я. В.** Адаптивність як психологічний чинник пасіонарності особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01:05 ; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2018. 250 с.
- Історія соціології** : навчальний посібник / за ред. І. П. Рущенка. Харків : ТОВ «Планета-Прінт», 2017. 442 с.
- Калашнікова С. А.** Сутність лідерства, як вищого еволюційного рівня управління. *Наука і освіта*. 2010. № 4–5. С. 101–104.
- Костюк Л. Б.** Самоорганізація як принцип еволюції етнічної ментальності. *Проблеми гуманітарних наук. Філософія*. 2013. Вип. 31. С. 14–28.
- Кревська О. В.** Мотиваційні чинники професійної самоефективності особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 ; Східноєвроп. націон. ун-т. Луцьк, 2018. 213 с.
- Крутії К.** Як не вбити пасіонарія? 2018. URL: <http://education-ua.org/ru/articles/1259-yak-ne-vbiti-pasionariya> (дата звернення: 15.09.2023).
- Лев Гумільов.** Етногенез, біосфера і свідомість. Пасіонарна теорія етногенезу. 1989. URL: <https://7promeniv.com.ua/naukovi-doslidzhennia-v-metodolohichni-pidkhody/75-yedyne-pole-humanitarnyi-pidkhid/34-lev-humilov-etnohenez-biosfera-i-svidomist.html> (дата звернення: 16.09.2023).
- Нікколо Мак'явеллі.** Флорентійські хроніки. Державець / перекл. з італ.: Анатоль Перепада. Київ : Основи, 1998. 492 с.
- Овчаров О. А.** Роль пасіонарності в консолідації суспільства. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*. 2013. Вип. 14. С. 23–29.
- Павлюк С.** Культурна пасіонарність українців у міжвоєнний час як суттєвий компонент самоутвердження. *Народознавчі зошити*. 2015. № 1. С. 262–264.
- Платон.** Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2020. 355 с.
- Сидоренко І. Г.** Пасіонарність та харизма. Точки перетину. *Філософія. Політологія*. 2006. № 76–79. С. 151–153.
- Сидоренко І. Т.** Харизматична особистість та спільнота: морально-етичний аспект взаємодії : автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.07. Київ, 2009. 17 с.
- Словник: Італійсько-український. Українсько-італійський** : посіб. для загальноосвіт. та вищ. навч. закл. / уклад.: О. В. Дмитрієв, Г. В. Степаненко. Київ : ВТФ «Перун», 2006. 576 с.
- Словотворчість незалежної України. 2012–2016.** Словник / уклад. А. Нелюба, Є. Редько ; заг. ред. А. Нелюби. Харків : Харків. істор.-філолог. тов., 2017. 460 с.
- Спаський І. Д.** Фізична параметризація фактору пасіонарності у системній радіоекології. Одеса : ОДЕКУ, 2017. 83 с.
- Тофтул М. Г.** Сучасний словник з етики : словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
- Українсько-французький словник** / під заг. ред. В. Бусела. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2012. 1104 с.
- Ямчук П.** Українські пасіонарії непасіонарного століття. Симон Петлюра, Сергій Єфремов, Олена Теліга. *Філологічний часопис*. 2018. Вип. 1(11). С. 135–146.
- Bergson H.** The two sources of morality and religion. N-Y., 1946. 256 p.
- Bogardus, E. S.** Leaders and leadership. Appleton-Century. 1934. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1935-01303-000>
- Vernadsky W. I.** (1945). The Biosphere and the Noosphere. *American Scientist*. 33(1): 1–12. URL: https://monoskop.org/images/5/59/Vernadsky_WI_1945_The_Biosphere_and_the_Noosphere.pdf (дата звернення: 17.09.2023).

References

- Vasyutynska O. G.** (2013). Psykholohichni osoblyvosti indyvidualnoi pasionarnosti [Psychological features of individual passion]. *Candidate's thesis*. Odessa : Odessa National University. [in Ukrainian].
- Vasyutynska O. G.** (2012). Doslidzhennia osobystisnoi pasionarnosti v suchasniy psykholohii [The study of personal passion in modern psychology]. *Visnyk Odeskoho nats. un-tu. Psykholohiia – Bulletin of Odessa National University. Psychology*. Vols. 17, 5. 13–20 [in Ukrainian].
- Vasyutynska O. G.** (2012). Teoretyko-metodolohichne pidgruntia doslidzhennia pasionarnoi osobystosti [Theoretical and methodological basis of the study of passionate personality]. *Visnyk Odeskoho nats. un-tu. Psykholohiia – Bulletin of Odessa National University. Psychology*. Vols. 17, 4. 12–19. [in Ukrainian].
- Vasyutynska O. G.** (2013). Osobystisna pasionarnist yak psykholohichna problema [Personal passion as a psychological problem]. *Visnyk Odeskoho nats. un-tu. Psykholohiia – Bulletin of Odessa National University. Psychology*. Vols. 18, 22. 1. 103–109. [in Ukrainian].
- Gromovy V.** (2006). *Yak zrobyty «pomaranchevu» shkolu?! [How to make an "orange" school?!]*. Kyiv : School world. [in Ukrainian].
- Gumilev L. M.** (2021). *Teoriia pasionarnosti [The theory of passion]*. Retrieved from: <https://government.com.ua/navchannia/teoriya-pasionarnosti-gumilov-lev-mikolajovich.html> [in Ukrainian].

- Georg Hegel** (2004). *Phenomenology of spirit [Fenomenologiya dukhu]*. Kyiv : Osnovy. [in Ukrainian].
- Zelinska A. A.** (2020). *Ukrainska biohrafichna knyha: formuvannya rynku ta vydavnychoi kultury (na materialy vydan 2005–2017 rr.) [Ukrainian biographical book: formation of the market and publishing culture (on the material of the 2005–2017 editions)]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Ivan Franko.** (1880). «Sonety – se raby ...» ["Sonnets are slaves..."]. Retrieved from: <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=franko&page=zversh54> [in Ukrainian].
- Ivangorodskiy K. V.** (2015). Krytyka «etnolohichnoi kontseptsii» Leva Humilova u suchasni rosiiskii istoriografii [Criticism of Lev Gumilyov's "ethnological concept" in modern Russian historiography]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Istorychni nauky – Herald of Cherkasy University. Series: Historical sciences*, 342. 31–42. [in Ukrainian].
- Ivanova Ya. V.** (2018). Adaptivnist yak psikhologichnyi chynnyk pasionarnosti osobystosti [Adaptability as a psychological factor of personal passion]. *Candidate's thesis*. Odessa : South Ukrainian National University. [in Ukrainian].
- Istoriia sotsiologii** (2017). [History of sociology]. (Rushchenko, I. P. Eds.). Kharkiv: Planet-Print [in Ukrainian].
- Kalashnikova S. A.** (2010). Sutnist liderstva, yak vyshchoho evoliutsiinoho rivnia upravlinnia [The essence of leadership as a higher evolutionary level of management]. *Nauka i osvita – Science and education*, 4–5. 101–104. [in Ukrainian].
- Kostyuk L. B.** (2013). Samoorhanizatsiia yak pryntsyv evoliutsii etnichnoi mentalnosti. [Self-organization as a principle of ethnic mentality evolution]. *Problemy humanitarnykh nauk. Filosofiia – Problems of humanitarian sciences. Philosophy*, 31. 14–28. [in Ukrainian].
- Krevska O. V.** (2018). Motyvatsiini chynnyky profesiinoi samoefektyvnosti osobystosti [Motivational factors of professional self-efficacy of the individual]. *Candidate's thesis*. Lutsk : East European National University. [in Ukrainian].
- Kruti Kateryna** (2018). *Yak ne vbyty pasionarii? [How not to kill a passionarian]*. Retrieved from: <http://education-ua.org/ru/articles/1259-yak-ne-vbiti-pasionariya> [in Ukrainian].
- Lev Gumilyov** (1989). Etnohenez, biosfera i svidomist. Pasionarna teoriia etnogenezu [Ethnogenesis, biosphere and consciousness. Passionate theory of ethnogenesis]. Retrieved from: <https://7promeniv.com.ua/naukovy-doslidzhennia-v/metodolohichni-pidkhody/75-yednye-pole-humanitarnyi-pidkhd/34-lev-humilov-etnogenez-biosfera-i-svidomist.html>. [in Ukrainian].
- Niccolò Machiavelli** (1998). Florentiiski khroniky. Derzhavets [Florentine chronicles. The ruler]. (Perepad Anatol, Trans.). Kyiv : Osnovy. [in Ukrainian].
- Ovcharov O. A.** (2013). Rol pasionarnosti v konsolidatsii suspilstva [The role of passion in the consolidation of society]. *Problemy politychnoi psikhologii ta yii rol u stanovlenni hromadianyna Ukrainskoi derzhavy – Problems of political psychology and its role in becoming a citizen of the Ukrainian state*, 14. 23–29. [in Ukrainian].
- Pavlyuk C.** (2015). Kulturna pasionarnist ukrainsiv u mizhvoiennyi chas yak suttevyi komponent samoutverdzhennia [Cultural passion of Ukrainians in the interwar period as an essential component of self-affirmation]. *Narodoznavchi zoshyty – Ethnological notebooks*, 1. 262–264. [in Ukrainian].
- Platon** (2000). Derzhava [State]. Translated from ancient Greek by D. Koval. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Sydorenko I. H.** (2006). Pasionarnist ta kharyzma. Tochky peretynu [Passion and charisma. Crossing points]. *Filosofiia. Politolohiia – Philosophy. Politology*, 76–79. 151–153 [in Ukrainian].
- Sydorenko I. T.** (2009). Kharyzmatychna osobystist ta spilnota: moralno-etychnyi aspekt vzaiemodii [Charismatic personality and community: moral and ethical aspect of interaction]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Dmitriev O. V. & Stepanenko G. V.** (2006). *Slovyk: Italiisko-ukrainskyi. Ukrainsko-italiiskyi [Dictionary: Italian-Ukrainian. Ukrainian-Italian]*. Kyiv. VTF "Perun", [in Ukrainian].
- Nelyuba A. & Redko E.** (2017). Slovtvorchist nezaleznoi Ukrainy. 2012-2016 [Word creation of independent Ukraine. 2012–2016]. *Slovyk [Dictionary]*. Kharkiv: Kharkiv Historical-Philological Society. [in Ukrainian].
- Spassky I. D.** (2017). *Fyzychna parametrizatsiia faktoru pasionarnosti u systemnii radioekolohii [Physical parameterization of the passion factor in systemic radioecology]*. Odesa: ODEKU. [in Ukrainian].
- Toftul M. G.** (2014). *Suchasnyi slovyk z etyky : slovyk [Modern dictionary of ethics]*. Zhytomyr: ZHDU. [in Ukrainian].
- Busel V.** (2012). *Ukrainsko-frantsuzkyi slovyk [Ukrainian-French dictionary]*. Kyiv : VTF "Perun". [in Ukrainian].
- Yamchuk P.** (2018). *Ukrainski pasionarii nepasionarnoho stolittia. Symon Petliura, Serhii Yefremov, Olena Teliha [Ukrainian passionaries of the non-passionate century. Simon Petliura, Serhiy Efremov, Olena Teliga]*. *Filolohichni chasopys. – Philological journal*, 1(11). 135–146. [in Ukrainian].
- Bergson H.** (1946). *The two sources of morality and religion*. N-Y. 256 p. [in English].
- Bogardus, E. S.** (1934). *Leaders and leadership*. Appleton-Century. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1935-01303-000> [in English].

Vernadsky W. I. (1945). The Biosphere and the Noosphere. *American Scientist*. 33 (1) : 1–12. Retrieved from: https://monoskop.org/images/5/59/Vernadsky_WI_1945_The_Biosphere_and_the_Noosphere.pdf [in English].